

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

VIII. Dizi - Sayı 10^a

TARİHTE TÜRKLER VE KÜRTLER SEMPOZYUMU

ANKARA: 09-10 OCAK 2014

SEMPOZYUMA SUNULAN BİLDİRİLER

IV. Cilt

EDİTÖR

Prof. Dr. Orhan KILIÇ

SEMPOZYUM YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Prof. Dr. Ahmet CİHAN

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ

Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Prof. Dr. Erol ÖZVAR

Prof. Dr. Ahmet CİHAN

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Prof. Dr. Altan ÇETİN

Prof. Dr. İlhan ERDEM

Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU

Prof. Dr. Süleyman SEYDİ

Doç. Dr. Mehmet Ali KİREÇÇİ

Doç. Dr. İsmail AYDOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Aytaç YILDIZ

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA 2014

X

Sultan'ın Emrinde Şah'a Karşı Bir Şeyh: Şeyh Ubeydullah Nehri ve 1880 Ayaklanması

Ahmet DENİZ

*Şırnak Merkez ÇPL Tarih Öğretmeni, Dicle Ünv. Yakınlaş YL Öğrencisi
ahmeddeniz@hotmail.com*

GİRİŞ

Şeyh Ubeydullah, 1827 tarihinde (Dr.Cohran onu ziyaret ettiği 1880 yılında 53 yaşında olduğunu söyler) Hakkârî'nin Şemdinli ilçesine bağlı bir köy olan Nehri'de doğdu. Mensubu olduğu Sadate Nehri (Nehri Seyyidler) Şeyh Abdulkadir Geylani'nin, dolayısıyla peygamberin soyuna mensuptur. Babası Seyyid Taha (vefatı 1853) Nakşibendiliğin Kürtler arasında yayılmasını sağlayan ve Nakşibendiliğin Müceddidi kolunu oluşturan Halid-i Bağdadi/Şehrezori'nin müridi ve halifesiydi. Aile hem Nakşibendilik hem de Kadiriliği bir süre beraber devam ettirmişlerdir. Şeyh Ubeydullah imzasında En-Nakşibendî El-Kâdirî elkabını kullanmaktadır. Babasının vefatından sonra amcası Seyyid Salih postnişin olup onunla birlikte daha 27 yaşlarında iken 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı Kars cephesinde babasının müritleriyle birlikte savaşa katılıp Osmanlı Devleti'nden taltifat almıştır. Tarikat icâzetini amcası Seyyid Salih'ten alan Şeyh Ubeydullah, amcası Seyyid Salih'in 1865 yılında vefatından sonra Nehri'deki dergâhın başına geçmiştir. İddia edildiği gibi Nehri ailesi sadece bu dönemde siyasi olaylara karışmamıştır. Mensubu oldukları Nakşibendi/Müceddidiler hiçbir zaman siyaset dışında kalmamışlardır. Yaptıkları zikirlerin sonunda Halife'ye dua ederlerken Şiilere

de lanet etmişlerdir. Seyyid Taha'nın hem Osmanlı hükümdarı III. Selim ile hem de Kaçar Hükümdarı Şah Muhammed ile mektuplaşmaları olmuştur. İran Şah'ı bu dönemde Sünnilerle bir yakınlaşma sağlamış ve Seyyid Taha'ya İran sınırlarında birkaç köyün gelirini bağışlamıştır. Nakşibendilik silsilesinde Seyyid Taha ismi daha ön planda olurken Şeyh Ubeydullah'ın siyasi rolünün ağırlığı onu Nakşibendî şeyhi/tarikat şeyhliğinin önüne geçirmiştir. Şeyh Ubeydullah babasından dini ilimlerini tahsil etmiş Farsça, Arapça bilmekteydi. Hadis ve tefsir ilimlerinde yed-i tûlâ sahibi, âbid, zahid, muttaki bir zat olan Şeyh Ubeydullah yazmış olduğu hacimli eseri "mesnevisi" farsça olup büyük bir kısmı Nakşibendilik'teki silsile ve Abdulkadir Geylani hakkında olup birkaç şiiri Allah yolunda katıldığı cihadlar ile ilgilidir. Peygamberin soyundan gelmesi ve tarikat lideri olmasından dolayı bölgede güçlü bir nüfuza sahipti. İran ve Osmanlı coğrafyasında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde çok sayıda müntesibi vardı. Dr.Cochran'ın belirttiğine göre günde 500 ile 1.000 kişi arasında değişen ziyaretçisi olurdu.

İ. 1877-1878 (93 HARBİ) OSMANLI-RUS HARBİNDEKİ FAALİYETLERİ

1877'de Rusya ile savaş patlak verince Osmanlılar, Kürtlerin dini ve politik liderlerini yardım için çağırmaya başladılar. Bu davete ilk uyanlardan biri Şeyh Ubeydullah oldu. Bu durumla ilgi mesnevide belirttiğine göre devletten gelen mühim bir emirde milleti Ruslara karşı teşvik etmesi isteniyordu. Bu emir karşısında hemen harekete geçen Şeyh Ubeydullah 50.000 kişi hazırlayacağını vaat ederek milleti cihada davet eden mektuplar yazdı¹.

Kürtler savaşa katılmadan önce Ruslar kendilerine yakın bölgelerdeki Kürt aşiretleri üzerinde hâkimiyet sağlamak ve onları kendilerine bağlama düşüncesindeydiler. Bu amaçla İstanbul'daki Rusya Büyükelçisi Agnatov 23 Kasım 1876 tarihli mektubunda Rusların Kafkas komutanından Kürtlerin sempatisini kazanmasını istiyordu, aksi takdirde bu savaşı toplulukların kendilerine karşı harekete geçeceklerini belirtiyordu². Ruslar, bütün çabalarına

rağmen Kürtleri kendi taraflarında savaşa girme konusunda ikna edemediler. Şeyh Ubeydullah, Kürt halkının büyük çoğunluğunun dinsel önder olarak tanıdığı bir seçkin kişiliktir. Ubeydullah, seyyid olduğundan belli bir aşirete mensup değildi ama bir dinsel önder olarak bütün Kürdistan'ın en ücra köşelerlerine kadar, Süleymaniye'den Bayezid'e³ kadar ünü yayılmıştı ve Kürtlerin büyük çoğunluğu onu mübarek kişi ve önder olarak kabul ediyordu. Hatta Osmanlı halifesi ve Mekke emirinden sonra İslam dünyasının önde gelen üçüncü şahsı olarak kabul edilmekteydi. Rusların Kafkas Cephesi subaylarından Averyanov'a göre Osmanlı hükümetinin yardım için Şeyh Ubeydullah'a başvurması da bu yüzdendi ve Kürtleri Osmanlı'yı savunmaya yönlendirmede de elde edilen görelî başarı da buna bağlanmıştı⁴. Emrindeki üç yüz silahlı savaşçı ile Hakkâri'den hareket eden Şeyh Ubeydullah geçtiği yerlerdeki aşiret reislerinin bir kısmı askerleri ile birlikte kendisine katılmıştır⁵. 1877 yılının Ocak ayında Van'a gelen Şeyh Ubeydullah hemen çevresinde Kürt birlikleri toplamaya başladı ve Ubeydullah'ın sayesinde Osmanlı padişahının bölge üzerindeki etkisi geçici bir süre tam olarak sağlanmış oldu. Kürtlerin, böylesi bir mübarek şeyhin çağrısına uyarak Ruslarla savaşa iştiraki, Türklere kuşkusuz bir yarar sağlamıştır. Şeyhin çağrısı, Ruslarla savaşın haklılığını Kürtlerin gözünde kutsallaştırıyordu, Ruslara karşı kesin zafer kazanılacağı konusunda onlara inanç aşıliyordu⁶.

Van fırkası komutanlığında olan Faik Paşa'ya Hakkâri tarafında Nakşibendi/Halidiyye tarikatı büyüklerinden Seyyid Taha hazretlerinin oğlu ve o taraftaki bütün Kürtlerin itimat ve hürmet ettikleri bir zat olan Şeyh Ubeydullah Efendi'nin, elli bin nefer Kürt muavine askeri ile savaşa katılacağı önceden Dersaadet tarafından haber verilmişti. Kafkas Cephesi'nde kâtiplik görevi yapan Mehmed Arif, elli bin neferin katılacağı haberini şayia olarak isimlendirmekte ve ona göre, imkânsız bile olsa, her güçlüğü büyüklerine kolay göstererek, kazanacağı teveccüh ile menfaat ve kârını arttırmaya bakan ve bunu adet edinen bazı memurin-i kiramım bir eseri demektedir⁷. Ahmed Muhtar Paşa'ya göre Şeyh Ubeydullah'ın bu kudretini ve ahalinin vatanperver hislerle dolu olduğunu öyle şaşıla sözlerle Dersaadet'e arz etmiş olduklarından, herkesle beraber Merkez-i

Hilafet dahi, Şeyh Ubeydullah'tan öyle mukaddes bir hizmet beklediğini söylemektedir. Bu yüzden Faik Paşa bir düzeye Şeyh Efendi ile muhabere ediyor, onun isteklerini kolaylaştırıyordu⁸. Van'da bulunan ve kendisinin çağrısı üzerine savaşa gelen muavine Kürt askerleri, Osmanlı ordunun Bayezid tarafından Rusya hududunu geçtiğini işittikten sonra, süvari ve piyade iki bin kadar muavine askeri ile Musun gediğinde bulunan Eleşgirt fırkasına yani Bayezid ordusuna katılmıştı⁹. Şeyh Ubeydullah vaat ettiği kadar askeri birlik sağlayamamış olabilir. Şeyh'in kaç asker temin ettiği konusu net olmamakla birlikte kaynaklarda sayı 60 bine kadar varmaktadır. Şeyh Ubeydullah Kürtlerden müteşekkil başıbozuk olarak isimlendirilen bu kadar asker toplamış olmasına rağmen savaş sırasında kendi birliklerine gereken önemin verilmediğini gördüğünden bu duruma üzülmüştü. Bu durum hakkında Şeyh Ubeydullah 12 Temmuz 1877'de Ferit Paşa'ya şöyle diyordu:

*"Taraftından delillerle sabit olmuştur ki, bazı Osmanlı subayları, 7-8 gündür askerlerimizi bütün yiyeceklerden yoksun bırakmışlardır. Ümit ediyorum ki, siz de bu duruma gereken müdahaleyi yapar ve bu hususlara son verirsiniz."*¹⁰.

Kendilerine yönelik farklı uygulamaları, hatta zulüm şeklindeki davranışları önlemede yetersiz kalıyordu. Bunun içindir ki, Kürt askerlerin bir kısmı silahlarını da alarak karargâhı terk etmişlerdi¹¹. Savaşın başında elli-bin kadar neferin katılacağı haberi asker sıkıntısı çeken Ahmet Muhtar Paşa ve Faik Paşa'yı umutlandırmıştı. Gerçi Ahmet Muhtar Paşa, derme çatma adamlardan tabur ve alay teşkil edilemeyeceğini söylemesine rağmen bu düşüncesi kabul görmemişti¹². Savaşa katıldıkları zaman Kürt muavine askerinin sahip olduğu eski silahları yirmi bin yeni silahla değiştirilmiş¹³, onlardan başarı elde edileceği umudu yükselmişti. Yirmi bin yeni silahın verilmiş olması savaşa katılan Kürt muavine askerlerinin sayısının en az yirmi bin olduğunu da göstermesi açısından önemlidir. Ancak savaş başladığı zaman düzenli birlikler kadar başarı sağlayamamaları, savaş sırasında bazı askerlerin Ermeni köylerine saldırmaları ve en ufak bir çatışmada dağılmaları komutanların beklentilerini karşılayamamıştı. Böyle bir durum onlara gereken

önemin verilmemesine neden olmuştu. Savaşa katılan çoğu sayıda başıbozuk birliklerin kışa hazırlıksız olarak gelmesi ve askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda Ahmet Muhtar Paşa'nın Dersaadet'ten ihtiyaçların karşılanmasını talep etmesine rağmen bir netice alınamaması da muavine askerin savaşa bakış açılarında değişimlere neden olmuştu. Ahmet Muhtar Paşa'nın belirttiğine göre Bayezid'e giden Şeyh Ubeydullah, erzakın kendilerine ulaşamaması ve yeterli çadır bulunamamasından dolayı adamlarının dağılacığı uyarısında bulunmuştu¹⁴. Van ve Bayezid bölgesinin kumandanından gelen bir telgrafta, çadır ve yiyecek darlığı nedeniyle Kürt askerlerinin dağılmaya başladığı, Şeyh Ubeydullah'ın askerlerinin ise, eski silahlarını atıp yeni silahlar alarak ordugâhı terk ettikleri haberi de veriliyordu. Asker sıkıntısı çeken ve bölgeden istediği asker sayısına ulaşamayan İstanbul, bu sıralarda yine Şeyh Ubeydullah aracılığıyla, İran'daki Kürtleri Rusya üzerine savaşa sokmak için harekete geçti. Nakşibendî şeyhi olan Ubeydullah sadece Osmanlı coğrafyasındaki Kürtler üzerinde değil aynı zamanda İran Kürtleri üzerinde de bir dini lider ve otorite olmasından dolayı İran'daki aşiret reislerine haber göndererek, onları Osmanlı hükümetine yardıma çağırırdı. Böylece, ruhani reislerin ve beylerin teşviki ile bir kısım Kürt, İran sınırını geçerek Osmanlı ordusuna katıldılar¹⁵. Aynı dönemde, Osmanlı ajanlarının İran'daki Makû hanlığında bulunan Kürtleri kışkırtma faaliyetlerine girişmesi, İran'ın Rusya safında savaşa girme arzusunu artırdı. Durumdan haberdar olan Rusya'nın İran'a yaptığı baskılar sonucunda İran hükümeti, sınırdaki Kürtlerin sürekli olarak Osmanlılara geçmesinden iyice huzursuzluk duymaya başladı ve bu durumla ilgili Osmanlı hükümeti ile İngiliz yöneticilerine şikâyetle bulundu. Eğer yapılan tahrikler kendi sınırında kargaşalıklar yaratmaya devam ederse, Osmanlılara karşı savaş ilan edeceğini de bildirdi¹⁶. Osmanlıya sınır ihlalleri ile ilgili durumu bildirmesine rağmen çözüm bulamayan İran bu sefer Şeyh'i, dolayısıyla Kürtleri savaştan koparmanın yollarını aradı. Bu durumda Şeyh ailesinin Seyyid Taha zamanından beri İran'dan aldığı birkaç köyün geliri Tahran Hükümeti, Ruslarla bozuşmamak için Şeyh'in gelirini kesmek durumunda kaldı¹⁷.

Şeyh Ubeydullah'ın savaş sırasındaki bütün bu faaliyetlerine karşılık savaş ortamında umduğunu bulamaması, getirmiş olduğu askerlerin bir kısmının savaş alanını terk etmesi, onlara gereken önemin verilmemesi ve kendisince haklı olduğu sebeplerle Kasım 1877'de savaş meydanını terk ederek Nehri'deki dergâhına döndü. Cihad çağrısına bu denli destek veren Şeyh Ubeydullah'ın, savaş meydanını terk edip gitmesine rağmen Dersaadet Şeyh'i suçlu bulmuyordu. Şeyh Ubeydullah'ın Bayezid'i terk ederek Nehri'ye dönüşünden sonra Dersaadet, Muhtar Paşa'nın muhalefetine rağmen Şeyh'in gönlünün alınması için Van valisi Hasan Paşa yoluyla durumu Şeyh'e bildirilmişti. Vali Hasan Paşa'dan gelen cevap telgrafında;

"Keyifsizlenerek memleketine dönmüş olan Şeyh Ubeydullah Efendi 12 Kasım 1877 tarihli yazdığı bir mektupta, mahdumuna İran tarafından yirmi beş bin kuruş maaş tahsis olunduğunu ve hankahına bağlı İran'ın köyleri üzerine yazılarak, İran tabiyeti kabul ettirilmiş olduğunu; oğlunun İran tarafına hanesini de nakl ettiğini ve köylerin iradını topladığı halde hankahın muattal kaldığını, bu sebeple kendisinin de gitmesi icap edeceğini, eğer kendisine İran devletiyle mahdumuna müracaat etmeye lüzum bırakmayacak bir çare bulunmaz ise, bittabi kendisinin de İran'a geçeceğini ifade ediyor¹⁸. Şeyh'in memleketine dönüş sebebi olarak yazdığı bu mektup-taki ifadeler Vali Hasan Paşa tarafından dönüş sebebi ise şu şekilde belirtiliyordu: "Şeyh'in şu yazdıklarına ve daha önceleri muavine asker ceminde gösterdiği gayretten sonra, memleketine dönüp gitmeyi cihada tercih edişine bakılınca, esas maksat ve emelinin, devlet tarafından dolgunca maaşa nailiyet tasavvurundan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Şu sırada kendisinden arzu olunan hizmetin elde edilmesi imkânsız gibidir."

denilmesi Şeyh'in gözünün parada olduğunu söylemesi Şeyh'e karşı bir haksızlık olur. Çünkü daha savaşın başında ilan edilen cihad çağrısına uymuş ve maddi bir beklenti içerisinde olduğuna dair herhangi bir isteğini dile getirmemişti.

Mehmet Arif, savaşın devam ettiği bir dönemde hem İran'ın bu tavrını hem de Şeyh'in tavrını algılamakta zorlandığını belirtmiştir.

İran'ın kendine göre siyasi ve politik bir sebebi olabileceğini ancak Şeyh'in tavrını ise ilmine rağmen cehline yormaktadır. Ayrıca Şeyh'in bu savaşın nasıl bir harp olduğunu ve neden çıktığını bilmediğini söylemektedir. Hâlbuki bu harbin sebep ve maksadının, Müslüman devletinin hayatına son vermekten ibaret olduğunu bilseydi; mutlaka bu hareketi, manevi nüfuzunun câri olduğu yerlerdeki Kürtlere - tesiri olsun olmasın- anlatmaya ve ciddi bir hareketle Kürdistan'ı canlandırmaya devam edeceğini belirtmiştir. Mehmet Arif Bey, İran'ın bu savaşın kritik bir döneminde yaptığının sonucu olarak Şeyh'in gitmesi konusunda İran'ı basiretsizlikle suçlamaktadır. Ona göre İslam dininin temeli ve direği olan Devlet-i Osmaniye'nin mevcudiyetine bir hâlel gelmesi halinde, Avrupalıların entrikalarının kaynaştığı bir yer olan İran diyarı, bir gün bile varlığını koruyamazdı¹⁹.

Şeyh'in savaş alanını terk etmesine rağmen Dersaadet, Şeyh'i suçlu bulmamakta ve Şeyh'in gönlünün alınması konusunda gayret göstermeye devam etmekteydi. Van valisi Hasan Paşa'ya yazılan bir başka telgrafta "*Acaba Şeyh Efendi'nin hatırı ne kadar şeyle hoş olur, anlayarak bildiriniz*" denilmiştir. Mehmet Arif'e göre Şeyh'in devleti böyle bir müşkil mevkide sıkıştırmış olmasına rağmen, Şeyh Efendi'nin kalbinin celbe çalışılması, yalnız Rusya'ya karşı asker toplansın diye değildi. İşin içinde bir de Nesturi belası vardı. Çünkü Hazreti Şeyh'in ikametgâhı, Van vilayetine tabi Hakkâri Sancağı'ndaki Şemdinli Nahiyesidir. Bu nahiye ise Nesturi denilen ve Hristiyan dininde bulunan vahşi bir kavmin meskenidir. Orası, İngilizlerin nüfuz yeri olmuştur; hiçbir gün dırıltı eksik olmaz. İşte bu sebeple mebni Kürtlerin, sözünü dinleyecekleri, bir merkeze bağlanmaları icab ediyordu²⁰.

Doğu Cephesi Komutanı olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa daha önceleri göndermiş olduğu telgrafta Şeyh'in gönlünün alınarak kendisinden tekrar muavine askeri toplanması işine muhalifti ve bundan bir netice alınamayacağını belirtmişti. Ancak Şeyh'in bölgedeki nüfuzundan dolayı gönlünün celb edilmesinin menfaatleri açısından daha uygun olduğunu düşünüyordu. Muhtar Paşa'nın 10 Aralık 1877'de Sadaret'e gönderdiği telgrafta şunları söylüyordu:

“Şeyh Ubeydullah Efendi’nin o havalideki kuvvetli nüfuzu sebebiyle kalbini celb edip öte tarafa (İran’a) olan meylini izale etmek lazımdır. Yine tekkesine devletçe itibar olunarak Kürtlerin o havalideki Nesturilere karşı birleşmesini temin edeceği unutulmamalıdır. Elhasıl, Şeyh’i taltif etmenin mülki ve siyasi çeşitli faydaları olacağı hatırında olmakla, bu babda evvelce Van vilayetine buradan gerekli tavsiyelerde bulunulmuş idi”²¹.

Bu tavsiyeler üzerine savaştan sonra şeyh gereken taltiflere birlikte Sultan tarafından Hacc’a gönderilmiş ve tekke ve medresesi maaşa bağlanmıştı.

KISA SÜRELİ KARGAŞA: 1879 OLAYLARI

Osmanlı devletinin 93 Harbi’nden çıkmış olması bölge halkı üzerinde büyük bir yıkıma neden olmuştu. Maddi sıkıntı çeken halk aynı zamanda ağır vergi yükü altında eziliyordu. Bu durumda devletin alması gereken vergiler zamanında alınamıyordu. Ayrıca bölgede bulunan idareciler ile halk arasındaki iletişim sorunları anlaşmazlıklara neden oluyordu. Bölgesel Kürt mirliklerinin lağvedilmesinden sonra Kürtler arasında şeyhler birer otorite merkezi olarak ortaya çıkmalarını sağladı. Bölgeye gönderilen valiler ve kaymakamlar emirlerini dinletebilmek için şeyhleri birer aracı olarak kullanmaktan geri durmuyorlardı.

Bölgede bir otorite olan Şeyh Ubeydullah ile Osmanlı idaresi arasında çıkan ilk anlaşmazlık meselesi 1879 Temmuz ayına denk geldi. Olay Van ve Musul vilayetlerini birbirinden ayıran sınırda başladı ve daha Haziran’ın ilk günlerinde Musul’daki Fransız yardımcı konsolosu, Musul vilayetine bağlı *İmadiye* ve *Akre* kazalarında yaşayan aşiretler arasında hareketliliğin başladığını bildiriyordu. Oradan itibaren başkaldırı kayda değer bir şekilde Revandiz yönünde Kerkük’e kadar genişledi²².

İngilizlerin Van konsolosu Clayton’un binbaşı Trotter’e gönderdiği rapora göre Gever ve çevresinde meydana gelen olaylarda Şeyh Ubeydullah ve Musul yönünden gelen Kürt aşiretlerinin parmağı olduğu²³ ile ilgilidir. Raporun devamında olayların nedeni olarak Temmuz ayında *Herki* aşiretine mensup Kürtlerin bir köye

saldırması ve yağmalaması üzerine Gever'den 400 kişilik bir kuvvetin olayları bastırmak için gönderilmesi sonucu aşiret kuvvetleriyle askerler arasında çıkan çatışmada birkaç Kürdün öldürülmesi olarak belirtiliyordu.

Gever Kaymakamı'ndan konu hakkında bilgi alan İngilizlerin Van konsolosu Clayton bu olayın Herekli Kürtlerinin büyük bir Nasturi konvoyunu yağmalaması ile ilgili Nasturilerin dini lideri Mar Şimon'un durumu Tahran'daki İngiliz konsolosuna bildirilmesi ve onlar tarafından da olayın İstanbul büyükelçisine bildirilmesi sonucunda olayı araştırmak amacıyla Gever Kaymakamı'nın İstanbul'dan gelen emir üzerine sefere çıkmasıyla başladığını söylüyordu²⁴.

Osmanlı Devleti 93 Harbi'nden sonra yaptığı Berlin Antlaşmasına göre bölgedeki Ermeni, Nasturi gibi azınlıkları koruyacağına dair söz vermişti. Böyle bir ortamda Nasturilerin koruyuculuğunu üstlenen İngilizlerden Kürt bölgelerinde yağmalama ve Nasturilere karşı zorbalık şikayetlerinin gelmesi üzerine kendisine gelen emirle bölgeye giden Gever kaymakamı ve aşiretler arasında çıkan çatışmada 40 kadar Kürdün öldürülmesi ve bir kısmının esir alınması üzerine Herki aşireti 3.000 adamla bölgeye gelmesiyle olaylar büyüdü. Yüzbaşı Clayton'dan gelen rapora göre bu olayların haberi Nehrili Şeyh Ubeydullah'a ulaştığında Bedirhanlı Şeyh Mahmud ve diğer reislerle artık Türk Hükümetinin yok olduğunu söyleyerek acilen isyana kalkışmaları gerektiğini söyledi ve 8 gün içerisinde İmadiye üzerine yürümeye niyetlendi. Şeyh Mahmut hemen Musul Hükümetine haber gönderdi ve beş gün sonra İmadiye'nin yanı başına bir tabur geldi. İçlerinden 200 tanesi Ralgha'ya vergileri toplaması için gönderildi. Şeyh Ubeydullah 900 kişilik bir Kürt gücü topladı ve onları oğlu Abdulkadir'in komutasında bu iki yüz adama saldırması için görevlendirdi²⁵. Olayların büyümesi üzerine Osmanlı Devleti olayların bastırılması ve yatıştırılması amacıyla 4. Ordu komutanı Samih Paşa'yı görevlendirdi. Ayrıca olaylar hakkında görüşmek ve ortamı sakinleştirmek için Van Müftüsü Ebubekir Efendi Şeyh Ubeydullah ile görüşmek üzere görevlendirilmişti²⁶. Şeyh Ubeydullah ile görüşen Van Müftüsü aracılığıyla

Şeyh Ubeydullah durumu valiye bir karşı mektupla anlatmıştı. Mektubunda Musul vilayetine bağlı birliklerin İmadiye’de birkaç köyü yağmaladığı, birkaç kişiyi öldürdükleri ve kadınların ırzlarına geçtikleri hususunda kendisine gelen şikâyetler üzerine oğlu Abdulkadir’i tarafları barıştırmak üzerine gönderdiğini²⁷ ve bunun sonucunda aşiretlerin dağıldığını söylüyordu. Ayrıca çatışmalar sırasında 30 kadar asker esir alınmıştı²⁸. Şeyh mektubunda oğlunun bu askerleri de kurtardığını belirtiyordu. Olaylar hakkında daha önce gerek Samih Paşa ve Musul Vilayeti’nin Dersaadet’e gönderdikleri telgraflarda Şeyh’in amacının özerk bir Kürdistan yönetimi olduğu²⁹ ve Şeyh’in Kürdistan tarafının devlet tarafından kendisine verildiği konusunda halkı isyana davet ettiği³⁰ de belirtiliyordu. Yabancı devletler de olayı Şeyh tarafından kurulması planlanan bağımsız bir devlet olmaya yönelik girişim olarak algıliyordu. Tahran’daki Rus diplomatlarının kulağına, Şeyh Ubeydullah’ın bağımsızlık için harekete geçeceği ve merkezi Musul olmak üzere bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak niyetinde olduğu söylentileri gelmişti³¹.

Şeyh Ubeydullah mektubunda kendisi hakkında uydurulan bu haberlere inanılmaması gerektiğini, bu haberlerin kötü niyetli kişiler tarafından imparatorluk hükümetine bildirildiğini söylüyordu. Eğer konu hakkında şüpheler varsa bu durumda esir alınmış olan askerlerin sorgulanması sonucunda bu hasta ruhlu kişilerin tutuklanıp hapse atılacaklarına emin olduğunu ve kendisine hak verileceğini de belirtiyordu. Mektubunda devlete olan bağlılığını şu cümlelerle belirtiyordu:

*“Hükümete onlara hiç olmadığım kadar bağlı olduğumu bildirin. Siz ekselanslarının benim şuan ki beyanımı ciddiye alacağınıza olan güvenim tam. Üstelik huzurun sağlanması için her türlü fedakârlığa ve hükümetin emirlerini uygulamaya hazırım.”*³²

Mektubun devamında iftiracıların kendisi hakkındaki iftiraların dikkate alınmamasını, tarafları barıştırmak için gönderdiği oğlu Abdulkadir’i de geri çağıracağını, bu tür olayların bir daha asla vuku bulmayacağını da eklemişti.

Şeyh Ubeydullah'ın hükümete tam bağlı olduğunu bildirmesinden sonra Şeyh Ubeydullah, oğlu Abdulkadir'i hükümete teslim olmaya zorlayabilmek için yanına çağırılmış ayrıca adamlarını isyan içinde olan bir başka Kürt aşiretinin üzerine göndermiş ve şiddetle onların hakkından gelmişti³³. İstanbul'dan isyanın aman verilmeden bastırılması gerektiği yolunda daha önce birçok emir³⁴ gelse de ve Van ve Musul valisi gibi birçok yüksek düzeyde Osmanlı görevlisi ihtiraslarını bildikleri Şeyh'e güvenmeseler de, merkezi hükümet Şeyh'e karşı çekingen ve babacan bir tavır takındı. Van valisi hem isyan sırasında hem de isyandan sonra ona büyük hürmet gösterdi. Hatta Sadrazam; Şeyh'e dostane bir telgraf göndererek, yerel otoritelerle masaya oturmasını rica etti. Bir grup yağmacıyı cezalandırarak Şeyh'in öfkesini ayağa kaldıran Gever kaymakamı görevinden azledildi³⁵.

Sonuç olarak bu olay aşiretlerin yol açtığı sorunlar nedeniyle iki aya yakın sürmüş Şeyh Ubeydullah Sultan'ın iradesine uya-
cağına dair söz vermesiyle son bulmuş, bunun karşılığında Şeyh Ubeydullah, oğlu Şeyh Abdulkadir³⁶ ve olayının bastırılmasında katkısı olanlar çeşitli hediye ve maaşla³⁷ ödüllendirilmişti.

1880 OLAYLARI: ŞEYH'İN İRAN'A SALDIRISI

Osmanlı Devleti ile İran arasında 1639 yılında yapılan Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla Osmanlı-İran sınırı belirlendi. Ancak bu sınır devletlerarasında geçerliydi ve bölgede yaşayan Kürt aşiretleri bu durumu pek önemsemiyorlardı. Aşiretlerin sınırları ihlal etmesi sonucunda her iki devlet de aşiretleri kontrol altına alma ve sınır ihlallerini önleme çabasında bulundular. Bu amaçla Osmanlı ve İran devletleri arasında yapılan II. Erzurum Anlaşması'nda (4 Nisan 1842) her iki devletin aşiretleri denetim altında tutarak sınır ihlallerini önleme çabalarına rağmen sorun halledilememişti. Osmanlı devletinin II. Mahmud döneminde başlattığı merkezi-
leşme politikalarıyla Kürt yerel mirlikleri ortadan kaldırılmıştı ve yerine vilayet sistemi ile valiler gelmişti. İran'da yönetimde bulunan Kaçarlar da benzer bir sistem getirerek Kürt aşiret yapılarına karışmaya başlamışlardı.

Sınırların çizilmesi ve böylece Kürt aşiretlerinin sınırları geçmelerinin engellenmesi sonucunda hem İran'daki Kürtler hem de Osmanlı Kürtleri arasında köprü vazifesini Şeyh Ubeydullah yaptı. Osmanlı devletinin atadığı valilerin sorunları çözme konusunda başarısız olmaları, halkın sorunlarına merkezi hükümetin yardımcı olamaması sonucunda bölgesel bir otorite olan Şeyh Ubeydullah'a sorunların çözümü konusunda başvuruluyordu. Hem İran'daki hem Osmanlı'daki Kürtlerin ekseriyetinin Sünni olmasından dolayı sorunların çözümü konusunda Osmanlı'ya başvuruyorlardı. Ancak İran ile arasında anlaşmalar olduğu için soruna çare olamayınca Şeyh Ubeydullah İran'daki Sünni Kürtlerin tek mercii haline geldi.

İran'daki Kürtler hakkında tespitte bulunan Curzon'a göre İran'da, gönülden nefret ettikleri ve küçümsedikleri Şiilerle ve hanedanlıklar ile bağlantı içinde kalmışlardı. Bu durum Kürtlerin mezhepsel olarak İran'a nefretle bakmaları sonucu doğurmuştu. Ayrıca Kürtlerin hem İran ile hem Osmanlı devletindeki sorunlarının kaynağını ise şöyle tespit ediyor: *"İran Kürtleri sorununun kökeni, ne zaman şiddetlenirse, bu Sünni ve Şiiler arasındaki dini düşmanlıktandır, Osmanlı Kürtleri meselesinin kökeni ise Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki dini düşmanlıktandır."*³⁸

ŞEYH UBEYDULLAH'IN İRAN SALDIRISININ NEDENLERİ

Şeyh Ubeydullah'ın İran'a saldırısının birçok nedeni vardır. Ayaklanmanın önemli nedenlerinden biri İranlı iradecilerin Sünni Kürtlere karşı uyguladıkları zulümlerdir. Bu zulümlerin bazıları bizzat Şeyh Ubeydullah'ın Sultan Abdulhamid'e göndermiş olduğu mektuplarda yer almaktadır. İran'a saldırısının nedenleri olarak İran'ın, 93 Harbi sırasında Müslüman Kürtler Osmanlı'ya yardım için gittiklerinde İran ordusunun Savucbulak'ta katliamlarda bulunması ve bir kısmını esir alması, İranlı yöneticilerin zorla evli veya bekâr Kürt kızlarını/kadınlarına el koyması, Kürtlerin mallarının zorla gasp edilip kadınlarına tecavüz edilmesi, Sünni Kürtlerin açtıkları davalarda Sünni âlimlerin verdiği kararların kabul edilmemesine karşılık, Şii kadıların adil olmayan hükümlerinin kabul edilmesiyle Sünni Kürtlerin mallarının ellerinden alınarak Şii halka

verilmesi, Şii idareciler tarafından Sünnilerin camii ve vakıflarına el konulması, Kürtlere ait Urmiye'deki camilerin kapatılması, hutbe-lerde Hulefa-yı Raşidi'nin ve dinin hamisi yeryüzündeki Allah'ın hükmünün icracısı ve Müslümanların halifesinin isminin zikredilmesine müsaade etmemeleri ve benzeri baskı ve zorlukları Sünni Kürtlere karşı işleyen Şii İran'a karşı artık tahammül edecek güç ve takatlerinin kalmadığını, bu sebepten baskı ve zulme karşı kıyam etmekten başka çarelerinin kalmadığını belirtiyordu³⁹.

Ayaklanmanın diğer bir nedeni aşiretlerin yol açtığı sorunlardır. Sınırın her iki tarafında hem Kürtlere hem de gayrimüslimlere baskınlar yapıp yağma faaliyetlerinde bulunan Şikak ve Herki aşiretlerinden dolayı Şeyh'e yapılan müracaatlar ve ayrıca Şeyh'in kendisinin gelir kaynaklarının zararına uğramasına neden olan olaylardan dolayı Şeyh Ubeydullah, İran hükümetine başvurarak bu aşiretlerin cezalandırılmasını, eğer bu yapılmazsa kendisinin onları cezalandıracağını söylemiştir. Şeyh Ubeydullah'ın İran Hükümeti'nden *Şikak*, *Herki* ve *Haydaranlı* gibi aşiretlerinin cezalandırılması ve bu yapılmazsa onları cezalandırmak için kendisine izin verilmesini talep etmesine rağmen, İran Hükümeti ne suçluları cezalandırmış ne de Şeyh'e izin vermiştir. Ayrıca Şeyh Ubeydullah bu aşiretlerin durdurulması amacıyla kendisine Osmanlı-İran sınırında bulunan *Mergever*, *Tergerver* ve *Berados*'un üç düzlük alanının belirli bir miktarla yıllık olarak kendisine kiraya verilmesini istiyordu ve buralarda işlenen hırsızlık olayları için güvenlik oluşturabileceğine dair söz veriyordu. Eğer bu istekleri de reddedilir ve hedefleri sürekli yağmalanırsa, kanunları kendi eline alacağını ve bu aşiretleri tamamen ortadan kaldıracığını da İranlı yetkililere söylemişti⁴⁰.

Şeyh Ubeydullah, ayaklanmanın nedenlerini yabancı devletlere de duyurmaya çalışmıştır. Çünkü bu dönemde İran'da Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde aynı zamanda Nesturiler ve diğer misyonerler yer de almaktaydı. Ayaklanma sırasında Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle başının ağrıması için misyonerlere herhangi bir zararın verilmesine karşı durmuştur. Amerikan Nesturi misyoneri olan Dr. Cochran'a göndermiş olduğu mektupta İranlı yetkililere karşı şikâyetler belirtilmişti⁴¹. 1879 yılında, Şuca'ud Devle'nin

Kürtlerden 50 kişiyi katlettiğini ve kendisine yüz bin tumanlık zarar verildiğini, Kürt liderlerinden Faracullah Han'ı öldürdüklerini, Uşneli Abdullah Han ile İbrahim Han'a yirmi bin tuman ceza verdiklerini, Kürt kadınlarını zorla kaçırdıklarını ayrıca Kürtlerin sabrını tüketen daha birçok suç işlemiş olduklarını yazmıştı. Bu sebeplerden dolayı Kürtlerin ayaklanmaya kalkmadan kurtuluşlarının mümkün olmayacağını ve şayet Kürdistan'ın tepkisi anlaşıl-mak isteniyorsa bu gerçeklerin İngilizlere aktarılmasını gerektiğini belirtmiştir⁴².

Ayakanmada etkili olan bir başka şahıs Hamza Ağa'ydı. Mankurlu Hamza Ağa'nın Savucbulak valisine karşı kini vardı. Hamza Ağa ve takipçileri Osmanlı'dan İran'a ganimetleri ile birlikte kaçmışlardı. Vali ile ganimetlerden kendisine verilecek miktarı konuşmak için tertiplenen bir görüşme davetini kabul etmişti. Lakin görüşme yerinde, vali askerlerine emir vererek Ağa'yı tutuklatıp zincire vurdurmuştu. Hemen ardından Ağa birkaç kişiyi öldürüp dağlara kaçmıştı. Ardından kendi aşiretini diğer ayaklanan aşiretlerle birlikte olası bir saldırıya karşı hazırlamış ve Şeyh Ubeydullah'a haber göndererek ona katılmak istediğini söylemiştir⁴³.

Osmanlı Kürtleri meselesinin kökeni Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki dini düşmanlıktandır diyen Curzon'a göre Osmanlı Devleti'nin Ermeni kışkırtmalarına karşı etkili bir yolla karşı çıkma isteği de ayaklanmanın nedenleri arasındaydı⁴⁴. 93 Harbi'nden sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61.maddesine göre; Babilî, Ermenileri Kürtlere ve Çerkeslere karşı koruyacaktı. Kendini Ermeni haklarının savunucusu konumunda gören İngilizler, Kürtlerin bölgedeki faaliyetlerini Babilî'ye şikâyet konusu yapmışlar ve Osmanlı'dan Kürtlere karşı Ermenilerin haklarının güvenceye almasını talep etmişlerdir.

Ermenilerin korunmasına yönelik İngiltere tarafından yönetilen bu politikaya karşılık dönemin bir Türk gazetesinde, Kürtlerin Ermenilerden daha çok ilgiyi hak ettikleri belirtilmiştir⁴⁵. Ermeni sorununun abartılarak ve Kürtler hakkında çok olumsuz nitelermelerin anlatıldığı bir sırada Şeyh Ubeydullah'ın faaliyetleri İngilizler tarafından yakın takibe alınmıştır. İngiltere'nin Van konsolos

muavini Clayton'dan Binbaşı Trotter'e gönderilen yazıda; Şeyh Ubeydullah'ın amacı hakkındaki düşünceleri Şeyh ve muhtemelen diğer Kürtlerin Ermeni veya Nasturilere tanınan olağanüstü imtiyazlara sert bir şekilde muhalif olacakları şeklindedir. Şeyh Ubeydullah bölgede bir Ermeni Devleti kurulacağı yönünde haberler alınca Van valisine: *'Benim duyduklarım da nedir? Ermenilerin Van'da bağımsız bir devleti olacağı ve Nasturilerin de İngiliz bayraklarını çekip onlara bağlılıklarını açıklayacaklarıdır. Kadınları bile silahlandırmak zorunda kalsam buna izin vermeyeceğim.'*⁴⁶ diye mektup yazmıştır.

İngiliz konsoloslarının verdiği rapora göre, İngilizler ve Nasturiler arasındaki görüşmelerin halk nazarında İngilizlerin Nasturileri himaye edeceği ve Nasturilerin İngiliz vatandaşı olduğu inancının hem farklı ırkların tepkisine hem de Osmanlının tepkisine yol açacağı yönündedir. Nasturiler ile ilgili endişeler bunlarken Ermeniler ile ilgili endişelerinde de Kürt sorununun Ermenilerin refahını da içine aldığını ve bu sorunun er geç Avrupalılarca fark edileceğini belirtilmiştir⁴⁷.

Şeyh Ubeydullah'ın İran'a saldırısı ile ilgili Rus Bereg Gazetesi'ne göre;

"Şuan Kürtlerin özellikle son zamanlarda kazanılmış Ermeni topraklarında kendilerine ayak basacak bir yer elde etmeye çalıştığı, diğer taraftan da Ermenilerin Kürtlerle sorunlarının arttığı Ermenistan'a doğru uzanan bu İran toprakları onlara bitişiktir. Kürtler İran'a başkaldırmıştır. Osmanlı'nın bu oyunda parmağı yok muydu? Babıâli, Ermeni kaygıları olduğu kadar, Berlin Konferansının kararlarına boyun eğmemesi için bir bahane bularak yeni bir devlet işleri oluşturmayı isteyemez mi? İstanbul'daki diplomatlar belki de, Karadağ meselesinde Arnavutlara yaptığı gibi Kürtlerden faydalanma niyetindeler."⁴⁸

Ayrıca İngiliz elçisi Şeyh'in amaçları ile ilgili olarak "şuan söyleyemediğim amaçları ya Türk topraklarına karşı ya da bu bölgelerde yaşayan Müslümanları kışkırtan Ermeni Devletinin kurulmasıyla ilgili dedikodulardır." demektedir.

Ermeni patriği ve İngilizlere göre; Osmanlı Devleti, Ermeni sorununu ortadan kaldırmak için Kürt sorununu doğurmuş bunun için de bir Kürt Birliği kurdurmuştur. Bu birliğin Osmanlı politikası sonucu oluştuğunu daha önceki savaşlarda Osmanlı'ya gerekli yardımları yapan ve padişahın takdirini kazanan Şeyh Ubeydullah'ın bu politikada görünen yüzü olduğunu ve asıl birliği kuranın ise Bedirhanoglu Bahri Bey'in olduğunu iddia etmiştir⁴⁹. McDowall'a göre Kürt Birliği, eğer gerçekten var olduysa bile, bu isimle ne açık bir beyanda bulunmuş ne de bir eylem yapmıştır. Fakat patrik bir entrika çevirerek, Ermeni sorununu bastırmak için birliği bizzat Osmanlı'nın teşvik ettiğini iddia etmiştir. Bu, Ermeni tehdidini dengelemek üzere İstanbul'da yapılan bir plan gereği Şeyh Ubeydullah'a bir hareket oluşturmaya için resmi destek verildiği şeklinde bütünüyle kabul görebilecek bir açıklamadır⁵⁰. Kürtler üzerindeki saygınlığı ve otoritesi ayrıca Sultan Abdülhamid'in gelenekçi Müslümanlara daha fazla güvenmesinden dolayı Şeyh Ubeydullah lider olarak seçilmişti. Bahri Bey'in bu birliğin nasıl oluşturduğu ile ilgili İngiliz belgelerindeki açıklamalara göre Kürt aşiret liderlerine bizzat gidip görev verdiği, onları ikna etmeye çalıştığı ve bazen de tehdit kullanarak onları Şeyh Ubeydullah etrafında birleştirmişti. Bahri Bey sadece Osmanlı Kürtlerini değil İran'daki Kürtleri de birliğe katmaya çalışmıştı. Ermeni sorununu bastırmak için Hakkâri bölgesindeki Ermenilere baskılar yapıldığını ve böylece göçe zorlandıkları da rapor etmişlerdir. Hakkâri'den bu konu üzerine güvenilir kişilerin yazdıklarına göre, Osmanlı Devleti'nin ona verdiği rütbelerle Hakkâri'ye gelen Bahri Bey Şeyh'e "İstanbul'a gitmesini isteyeceğini; eğer karşı çıkarsa görkemli birliklerle üzerine yürüyeceğini söylemiştir."⁵¹

Muhtemelen Şeyh'in amaçlarından biri de daha önceki Kürt emirliklerin sahip olduğu hakların kendisine verilmesi ve Kürtler üzerinde otorite sahibi olmak istemesidir. Van mutasarrıfı Tosun Paşa, Şeyh'in gelecek teklifle oğlunu İstanbul'a göndereceğini, yarı bağımsız olunca Bedirhan Bey tarafından Sultan'a sunulandan daha geniş bir ödeme miktarını belirteceğini, eğer Kürdistan üzerindeki otoritesi tanınıp yönetimine müdahale edilmezse daha fazla bir miktarı da ödemeyi teklif edeceğini İngiliz elçisine

söylemiştir⁵². Osmanlı Devleti bir Kürt birliği kurmanın gerekliliğini Samih Paşa'ya anlatırken Şeyh'in taleplerinin kabul edilebileceğini söylemişti. IV. Ordu komutanı Samih Paşa ayrıca Şeyh Ubeydullah'ın Sultan'a sadık kalmak için Kuran üzerine yemin ettiğini⁵³ söylemiştir.

Şeyh Ubeydullah'ı ilk Kürt milliyetçisi ve İran'a saldırısını da ilk Kürt ulusal ayaklanması sayanlar da vardır. Genelde Şeyh'in bu "niyetini" açıklamak için Dr.Cochran'a gönderdiği bir mektupta *"500.000 aileden daha fazla olan Kürt milleti ayrı insanlardır. Dinleri farklıdır ve yasaları ve gelenekleri kesindir... İster Türk ister İran uyruklu olsun Kürdistan'ın yöneticileri hepsi birleşmiş ve bu iki hükümetle sorunların bu yolla çözülemeyeceğinde hem fikirler...Biz de ayrı bir milletiz. İşlerin kendi elimizde olmasını isteriz. Kendi suçlarımızın cezalandırılmasında güçlü ve bağımsız olabilir ve diğer milletler gibi ayrıcalıklarımız olsun..."*⁵⁴ diye ifade edilen cümleler delil olarak kullanılmaktadır. Bu ifadeleri yorumlayan McDowall'a göre İran ve Türkiye'deki İngiliz diplomatları bu yazılanları, Kaçarların da yapmış olabileceği gibi daha çok itibari değeri açısından ele alınması gerektiğini söyleyerek isyanı, böylesi ifadeler dışında bölgede zaten görülen bir tür aşiret huzursuzluğunun daha geniş ölçekte yaşanması dışında bir şey ifade etme yönünde çok az kanıt barındırdığını söylemektedir. Metinde geçen "Kürt Milleti" tabirini yorumlayan Özoğlu haklı olarak Şeyh'in kullandığı hangi kelimenin çevirmenler tarafından "millet" olarak çevrildiğini bilinmediğini söylemektedir.⁵⁵Şeyhin mektuplarını farsça yazdığını biliyoruz. Orijani elimizde olmayan metnin çevirisinde "The Kurdish nation" olarak kelimesi geçmektedir. Bu metnin orijinalinin kimin tarafından çevrildiği bilinmemekle birlikte ifade edilen "millet" tabirin Şeyh Ubeydullah'a ifade ettiği anlamla Dr.Cochran'a ifade ettiği anlamın aynı olmaması mümkündür. Dolayısıyla sadece bir iki metinde geçen millet kelimeleri bu ayaklanmanın ulusal bir ayaklanma olduğu yönündeki tezleri desteklemek için yetersizdir.

Ayaklanmanın bağımsız ve birleşik bir Kürdistan amacıyla olduğunu savunanlar için bazı kaynaklar mevcut olmakla birlikte, kaynaklardaki bilgilerin birbiriyle çeliştiği de görülmektedir.

Ayaklanma sırasında Şeyhin amacının bağımsız bir devlet olduğunu söyleyen İngiliz konsolos daha sonraki raporlarında bunların dedikodu olduğunu ve işin içinde Osmanlı parmağı olduğunu belirtiyordu. Eğer tüm bu olaylar bir ulusal ayaklanma iddiasını pek doğrulamıyorsa, o zaman Şeyh Ubeydullah'ın beyanları ve eylemleri ne anlama gelmektedir? Sınırın her iki yanında faaliyet gösteren İngiltere genel konsolosluğunun mesajları bazı ipuçları veriyor. Tebriz'de görev yaparken Urmiye'yi ziyaret eden William Abbott başlangıçta Şeyh Ubeydullah'ın projesinin kendisini Kürt prensliğinin başına getirerek, hem Türkiye hem de İran tarafındaki Kürdistan topraklarını istila etmek olduğunu düşünmüştü. Daha sonra Urmiye yakınlarında Şeyh Ubeydullah ile karşılaştıklarında Abbott ona şu soruyu sormuştu:

“Niyetiniz Osmanlı'dan bağımsız ayrı bir Kürdistan Prensliği mi oluşturmak, yoksa yalnızca onun sıkıntı yaratan bileşenlerini bir araya getirerek, kaosun yerine düzen tesis ederek, Sultan'a bağlı ve onun adına düzeni sağlayarak vergi toplayacak Kürt ulusundan sorumlu bir reis mi olmak?”

Şeyh bu soruya şimdiye kadar hiç kimsenin onun Sultan'a olan sadakatinden kuşku duymadığını, fakat yani yerel yöneticilerin çok zayıf olduğunu düşündüğünü söyleyerek yanıt verdi⁵⁶.

İRAN SALDIRISI

Saldırıdan önce Şeyh Ubeydullah bölgedeki diğer şeyhlere ve halka hitaben yazdığı mektuplarda İranlıların Müslümanlara büyük kötülükler yaptığını İran'a karşı başlatılacak cihada Müslümanların katılması gerektiğini bildirmişti⁵⁷. Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Abdurrahman-ı Tâhî'nin Hacı Yusuf Efendi el-Bidlisi'ye yazmış olduğu mektupta Devlet-i Aliyye'nin izniyle muharebe eden Şeyh Ubeydullah'a yardım edilmesini istemişti. Konuyla ilgili mektupta şöyle denilmiş:

“Başka hizmetlerde olsalar dahi bu büyük cihada Gavsı'l Azam'ın ashabı olmaya teşvikte ve herkesin sizinle beraber olma hususunda gayretli olunuz. Çünkü ilk olarak Müslümanlar için bir güvencedir. İkinci olarak Devlet-i Aliye'ye güç katan kimsedir. Üçüncü olarak

başkalarına karşı Müslümanların izzeti nefesine dokunacak şeyleri kabul etmeyendir. Dördüncü olarak üçüncü hususta belirtilen şeyin hakkını verme hususunda gayretlidir. Hatta Nebi (s.a.v) ve ailesinin hakkı hususunda çok gayret sahibidir⁵⁸.

Bumektuptanda anlaşıldığı kadarıyla genel olarak Nakşibendilerin Şiilere karşı bir husumeti olduğuudur. Şeyh Ubeydullah'ın da bağlı olduğu, Kürtlerin bağlı olduğu Nakşibendiliğin Halidiyye kolunun kurucusu olan Halidi Bağdadi eş-Şehrezori'nin dualarında *"İslam'ın muzaffer varlığının bağlı olduğu yüce Osmanlı Devleti'nin devamını ve Risâletu'r Râbita'sının sonunda da mel'un Hristiyanlar ve mürted Fâristilerden"* bahsetmiştir. Osmanlılar ve İranlılar 18. asır sonu ve 19. asır başlarında Mevlana Halid'in memleketi olan Kürdistan'ın kontrolü için tekrar ve tekrar savaşa tutuşmuşlardı. Mevlana Halid'in Şiilere karşı olan husumeti diğer Nakşibendi/Halidi şeyhlerde de gözükmemektedir. Bunun en belirgin örneği Mevlana Halid'in halifesi olan Seyyid Tâhâ Hakkarî'nin oğlu Şeyh Ubeydullah'ın İran'a karşı gerçekleştirmiş olduğu ayaklanmada görünmektedir⁵⁹.

Savucbulak'ta Sünni camilerinde Hulefayı Raşidin ve Osmanlı Halifesi'nin isminin zikredilmesi yasaklanınca halk o bölgede bulunan Şeyh Abdulkadir'in tekkesine sığınmıştı. Şeyh Abdulkadir'e İran'ın bundan önce yaptığı zulümlere sabrettiklerini ancak dinin rükunlarına dokunulmasına katlanamayacaklarını söylemişler. Bu durumda Şeyh Abdulkadir'e feryad edip kendilerine yardım etmesini istemişlerdi. Yapılan şikâyetleri tahkik ettirmek için Savucbulak'a giden Şeyh Abdulkadir'in amacı savaşmak değilse de yolda kendisine katılan Uşnu, Sulduz⁶⁰, Karapapak ve Mamaş birlikleri ve Hamza Ağa'nın komutasındaki Mungur aşiretiyle birlikte 15.000 kişilik bir orduyla⁶¹ büyük bir askeri güce kavuşunca Savucbulak hâkimi korkudan şehri terk etmişti. Böylece şehir hiçbir direniş olmadan alındı⁶². Birkaç gün orada kalan Şeyh Abdulkadir, dayısı Nurullah Bey'i civar köylerdeki halkın durumunu teftiş etmek için göndermişti. Miyanduab'a vardıktan sonra daha önce hutbelerde isminin zikredilmesi yasaklanmış olan Sultan Abdulhamid adına hutbe okutulmuş⁶³, bundan böyle hutbelerin "halife-yi rûyî zemin" Sultan Abdulhamid adına okunması

konusunda imam ve müezzinler uyarılmışlardır⁶⁴. Hamza Ağa, hutbenin halife adına okunmasının halk tarafından sevinçle karşılandığını belirtir. Hamza Ağa, isyanın Rusya ve İngiltere tarafından kışkırtıldığı iddialarını eleştirip Kaçar yönetiminin adaletsizliklerini ve Osmanlı-Rus harbinde halkın cihada katılmasının engellenmesinin isyana neden olduğunu söyler. Şeyh Abdulkadir de Kürtlere yapılan zulümde Şii İranlılarla işbirliği yapan Kürtleri eleştirerek mezhepdaşlarına katılmalarını ister⁶⁵. Civar bölgelerde teftiş yapan Nurullah Bey, burada Şii aşiretlerce öldürülünce haberi alan Şeyh Abdulkadir ve diğer Kürt aşiretlerinin de Miyanduab'a varmasıyla karışıklıklar başlar. İlk saldırıyı başlatanlar Şiiler olmuştur. Dayısı Nurullah Bey'in öldürülmesi ve halkın galeyana gelmesiyle Şeyh Abdulkadir Miyanduab halkının katledilmesi emrini verir. Böylece Miyanduab'da büyük bir katliam gerçekleştirilerek 3.000 civarında kişinin öldürülmesi⁶⁶ ve 2.000'in üzerinde köyün yıkılması⁶⁷ ayaklanmanın ulusal bir ayaklanmadan çok mezhepsel yönünü ön plana çıkartır. Dr. Cochran bu sayıları 4.000 ölü ve 1.500 evin yıkılması olarak söylemektedir⁶⁸. Saldırının diğer bir cephesi Urmiye yönündeydi. İran'da hareketlilikler olurken Şeyh Ubeydullah hala Nehri'de bulunmakta idi ve çevre bölgelere gönderdiği adamları sayesinde binlerce Kürt onun safında yer almak için kendisine katılıyordu. Olayların başlamasıyla Urmiye bölgesindeki aşiretler Urmiye'ye hücumla geçtiler. Bu haberi alan Şeyh Ubeydullah, nahiyesinde telgraf olmadığı için hükümete durumu bildiremeden gittiğini bunun sebebi olarak da Urmiye civarında bulunan Nasturilere eğer bir zarar verilirse bundan Devlet-i Âliyye'nin sorumlu tutulmaması engellemek için olduğunu hükümete yazıyordu⁶⁹.

Şeyh Abdülkadir'in Miyanduab kasabasını yağmaladıktan ve buradaki halkı kılıçtan geçirdikten sonra, civardaki köyleri de tahrip ederek Marağa etrafındaki arazileri yıkmak için ilerlediği haberleri Tebriz'e geliyordu. Kürt birlikleri buradan devamla Urmiye'ye doğru hareket ediyorlardı⁷⁰. Bu arada Şeyh Ubeydullah'ın da binlerce Kürt ile İran sınırını geçip Urmiye'ye ulaştığı bildirilmişti. Urmiye'ye vardıklarında burada Şeyh Muhammed Sıddık'ın öncülüğündeki 1.000 kişilik ordu şehrin dışında konuşlandırılıp Tebriz'den gelecek bir orduyu durdurması amaçlanmıştı⁷¹. Urmiye

savunması zayıf olmasına rağmen, İkbâl-ud Devle şehri savunmaya kararlıydı. Kendisine daha önce ulaştırılan bilgilerle Teymur Han'ın öncülüğünde bir kuvvetin gelmekte olduğuydu. Teymur Han'ın kuvvetleri gelene kadar birkaç saldırı olmuşsa da Kürt birlikleri geri püskürtülmüştü. Bu arada şehirdeki halk ve mollalar teslim olmak istediklerini bildirmişlerdi. Urmiye'de özellikle Amerikalı misyoner Dr.Cochran'ın Şeyh'ten ricası üzerine İkbâl-ud Devle'ye bir gün süre verilmişti⁷². Bu bir gün içerisinde eksikliklerini tamamlayan vali şehri savunmaya kararlıydı. Ertesi gün Şeyh saldırıda bulunduyorsa da başarısız olup geri çekilmişti. Şeyh Ubeydullah'ın hazırlıksız yakalanan Urmiye'yi alması kolayken sürenin tanınmasıyla bu fırsatı kaçırmış oldu. Böyle olunca ordusundaki disiplin bozuldu ve adamları savaşı bırakıp civar köyleri yağmaladıktan sonra onu terk etmeye başlamışlardı⁷³. Bir hafta kadar süren kuşatma Şeyh Ubeydullah'ın getirdiği adamların onu terk etmesiyle başarısızlıkla sonuçlandı⁷⁴. Teymur Han'ın gelmesiyle Urmiye saldırısı başarısız oldu ve Şeyh'in birlikleri çekilmeye başladılar⁷⁵. Artık raporlarda İran yetkilileriyle anlaşmak için niyet belirten Kürt liderleri arasında fikir ayrılıkları ve anlaşmazlıkların ortaya çıktığı belirtiliyordu⁷⁶. Kürtler arasında, açıkça görülen anlaşmazlık sinyalleriyle bazıları Şeyh Ubeydullah'ı terk etmiş ve Şah'a olan bağlılıklarına geri dönmek için tedirgin olmuşlardır⁷⁷. Mikri ve diğer Kürt liderlerin Sipeh Salar'ın sebatına sığınıp İran hükûmetine itaatlerini sundukları da bildiriliyordu⁷⁸. Artık gücü iyice zayıflayan Şeyh Ubeydullah ve oğlu Abdulkadir ile birlikte birkaç yüz kişi kalmıştı⁷⁹.

İran'ın İngilizler üzerinden Osmanlı'ya baskı yapmaları ve İran'ın Ruslardan yardım istemesinden dolayı, Rusların sınıra asker yığmaları ve ayrıca Şeyh Ubeydullah'ın safında olanların bir kısmının Şeyh'i terk ederek gücünün zayıflamasına neden olmaları sonucunda Osmanlı Devleti sorunun daha da büyümemesi için Şeyh'i, Osmanlı topraklarına dönmeye ikna etmek için bir haberci gönderdi. Padişah'ın emri geldiğinde Şeyh Ubeydullah geriye kalan adamlarıyla geri çekildi. Şeyh Ubeydullah Osmanlı topraklarına dönmesine rağmen sorun bitmemiş. İran isyandan önce Kürtlere uyguladığı zulmün daha fazlasını Kürtlere uygulamaya başlamıştı. İran Devleti'nin isyanı bastırmak için aşırı şiddet

kullanmasının sonucunda mezheplerini değiştiren çok azı dışında ülkedeki 5.000 aileden⁸⁰ oluşan Sünniler ya sürülmüş ya da öldürülmüştü⁸¹. Urmiye'yi terk edip Osmanlı toprağına gelen 70.000 kişiden 2.000'i Hakkâri bölgesine yerleştirildi⁸². Ayaklanmadan sonra İran'ın genel af ilan etmesiyle aşiretlerin bir kısmı İran'a dönmüştü. Ayaklanmaya katılan ve destek veren Kürt aşiret reislerinin bir kısmı sürgüne gönderildi, bir kısmı da çeşitli hilelerle yakalanıp öldürüldü.

Urmiye çevresinde yoğun olarak Amerikan misyoneri bulunmaktaydı ve savaş onların bölgesinde olduğundan gördüklerini Amerika'daki akrabalarına mektuplar yazarak gönderiyorlardı. Amerika'nın o dönemde İran'da konsolosluğu olmadığı için İngilizlerden vatandaşlarının korunması konusunda yardım istiyordu. Şeyh Ubeydullah'ın ayaklanması sona erdikten sonra Tahran'da ilk Amerikan elçiliğı açıldı⁸³.

Şeyh tamamen çekilmesine rağmen, saldırılarına baharda yeniden başlama amacıyla olduğundan daha fazla birlik toplamak için aşiret liderlerine ve şeyhlere mektuplar yazdı⁸⁴. Bu amaçla yardım istediğı Şeyh Abdurrahman Tâhî'nin müridlerine yazdığı mektupta evvelki ayaklanmanın nedenleri ve baharda yapacağı saldırının nedenleri olarak şu ifadeler yer almıştı: ,

“Seyyid Ubeydullah Râfızilerin (Şiilerin) üç halifeye dil uzattıklarını, ehli sünneti tekfir ettiklerini, şeniatlarını ortaya döküp insanları kendilerine çekip, ehli sünnet olanları kendi akidelerine soktuklarını, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye için duadan men ettiklerini gördüklerinden onların üzerine yürüdüler. Onları yenip Tebriz'e kadar olan mahalli onlardan zabtettiler. Daha sonra askerler vakit geçtiğinden geri dönünce Râfızî askerleri arkalarından geldiler ve Müslümanların hanımlarını, çocuklarını katledip, bazılarını da kendi akidelerine sokup zulmettiler. Onların bu zulümlerinden dolayı yüz bin ev civar Müslümanlara sığınmış, göç etmiştir. İmamların sığınağı olan Hazreti Penah es-Seyyid Ubeydullah da bu baharda onlarla savaşmayı, onları yenmeyi murad etmiştir. Bu savaşla Acem topraklarını ele geçirecektir. Hem Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ve hem de Avrupa devletlerince onun bu işi yapması, muvafık görülmüştür.

Durum böyle olunca, her müslümanın özellikle de bu hanedana vasıtasız veya halifeleri vasıtasıyla veya da Gavs-ı Azam vasıtasıyla veya da imamların sığınağı olan oğlu vasıtasıyla bağlı olanların hazırlıklarını yapmaları ve bu savaşta yanında yer alması gerekir.”⁸⁵

Kürtlerin baharda akınlarını yenileyecekleri düşünülüyordu ve askeri hazırlıkları buna işaret ediyordu. İran ve Türk devletleri arasında müzakereler sürüyordu. Konu hakkında İran ile Osmanlı arasındaki hem isyan döneminde hem de isyandan sonraki yazışmalarda karşılıklı tepkiler ortaya konulmuş ve Osmanlı her defasında Şeyh Ubeydullah’ı suçsuz, İran’ı ise sorumlu tutmuştur.

İran Hükümetinin açıklamalarında Osmanlı Kürtleri tarafında İran’ın istila edilmesinden, isyancılar için yardım sağlanmasından ve sınırdaki sivil ve askeri memurların sözde kayıtsızlıklarından Osmanlı’yı sorumlu tutuyordu. İran Şeyh’in yakalanıp İran’a teslim edilmesini, idamla veya ömür boyu hapis cezasına çarptırılmadıkça iki ülkenin dostluğuna zarar vereceğini söyledi. Osmanlı Devleti, Şeyh Ubeydullah’ın isyandan sorumlu tutulamayacağını, çünkü eğer sorun tarafsız bir şekilde incelenirse, başlıca sebeplerin Hamza Ağa’ya gösterilmiş şiddet ve Azerbaycan yetkililerinin Kürtlere baskısının yanı sıra İranlı sınır aşiretlerince yapılmış devamlı baskınlar olduğu aşikâr olacağını söylemiştir. Bu sebepler Hamza Ağa’yı isyan etmeye götürür götürmez, İran aşiretleri tarafından yapılan devamlı baskınlar bölge insanlarını intikam almak için harekete geçirirken Şeyh, Osmanlı Devleti’nin ricasıyla olay yerinden geri çekilmişti.

Şeyh Ubeydullah geri çekildikten sonra sıra dışı bir temsilci İstanbul’dan Şeyh’le görüşmek üzere gönderildi. Yanında, Sultan Abdulhamid’den Şah’ın yaptıklarından dolayı müteessir oluşunu bildiren bir mektup vardı. Şeyh yaptıklarının cevabını vermesi için İstanbul’a çağırılıyordu.⁸⁶ Güçlü bir birlik onunla İstanbul’a kadar eşlik etti. Bir süvari alayı ve iki topçu bataryası onun gelişine büyük bir gösteri sergiledi. Şehrin ileri gelenleri onu karşılamak için gittiler, halk onu karşılamak için caddeleri doldurdu. İstanbul’da büyük bir hal ile ağırlandı, kendisine hediyeler verildi, soylu bir misafir gibi karşılandı.⁸⁷ İstanbul’da iyi karşılanmasına rağmen fiili olarak hapishanede olmasa da İstanbul’da iki ay kadar kaldıktan sonra

kaçarak Kafkaslardan Şemdinli'ye geri döndü. Amacı İran'la olan hesaplaşmasını tamamlamak vardı. Başkale'ye varan Şeyh beş bin civarında kişi tarafından karşılandı. İran'a saldırma planlarında olan Şeyh'e bazı aşiretler bağlı olduklarını haber vermişlerdi⁸⁸. Fakat bir Kürt aşireti olan Herkilerin eski bir kan davasından dolayı ona karşı gelmesi onun başarıya olan ümidini kesti⁸⁹. Şeyh'in Hakkârî'ye gelişi Şah'ı iyice korkutmuştu. İran, İngiltere ve Rusya üzerinden Osmanlı devletini sıkıştırarak Şeyh'in sınırdan uzaklaştırılmasını talep etti. Uluslararası soruna dönen Şeyh Ubeydullah meselesinin istenilen sonucu da alamaması üzerine Şeyh'in üzerine askeri birlikler gönderildi. Şeyh ciddi bir direniş göstermeden Osmanlı yetkililerine teslim oldu. Yapılan görüşmelerde Şeyh'in sürgüne gönderileceği kendisine söylenmişti. İklimi ve Nehri'ye yakın olması sebebiyle Şeyh Musul'a gönderilmesini talep etmişti. Bu istek olumlu bulunarak Musul'a gönderilen⁹⁰ Şeyh Ubeydullah'ın burada da rahat durmayarak İran ve Musul Kürt aşiretlerini iğfale çalıştığı⁹¹ anlaşıldığından Mekke'ye gönderilmesine karar verildi. Mekke'ye sürgün edilmesinden bir yıl sonra orda vefat etti.

SONUÇ

Şeyh Ubeydullah ile hareketi İran'daki aşiretlerin Kürtlere yönelik baskılarını engelleme ve Kürt aşiretlerinin yerleşik hayata geçirilerek Osmanlı politikası doğrultusunda Avrupalılarca kurulması öngörülen Ermenistan yerine Osmanlı'ya bağlı Şeyh Ubeydullah öncülüğünde İran'daki Kürt bölgelerini de kapsayan bir Kürt muhtariyet bölgesi oluşturulması amaçlanmış ve bu yüzden İran, Rusya ve İngilizler tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bazı yazarların iddia ettiği gibi burada bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması çalışmaları doğru olarak kabul edilse bile bunun mümkün olmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Şeyh Ubeydullah'ın bazı raporlardaki Kürtlerin işleri kendi eline alması ve Kürtlerin haksızlığa uğradığı ile ilgili şikâyetleri tek başına bir Kürt Devleti'nin kurulması için temel tez olarak kabul edilmesi belgelerdeki diğer bilgilerin göz ardı edilmesi sonucudur. Her şeye rağmen Kürt birliğinin başarısız olması, Osmanlı'yı zor durumda bırakmış, sorunun uluslararası boyutlarından dolayı Osmanlı Sultanı Şeyh Ubeydullah'ı sürgüne göndermek zorunda kalmıştır. Şeyh Ubeydullah, her defasında halifeye olan bağlılığını söylemiştir. Sürgüne gönderilirken bile Sultan Abdulhamid'e olan sadakatini beyan etmekten çekinmemiş ancak vatanından ayrıldığı için derin üzüntü duymuştur.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- İrade-i Dahiliye (İ.D.H)* 3011; 64458/9 ; 64557/7 ; 875/69844
Yıldız Arşivi Hususi Kısım (Y.A.HUS.) 32/162; 15/167;167/42
Yıldız Perakende Evrakı Elçilikler ve Şebbenderlikler Tabirâtı (Y.PRK.EŞA) 71/2
Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK.) 99/7
Yıldız Perakende Evrakı Tabirât-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (YPRK.TKM) 4/10
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat, (Y.PRK.ASK) 14/7; 22/14
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tabirâtı (Y.PRK.UM.) 18/39

İngiliz Arşiv Belgeleri

- Turkey No. 4, Correspondence Respecting The Condition of The Populations in Asia Minor and Syria, Parliamentary Paper.*
Turkey No. 5, Correspondence Respecting The Kurdish Invasion of Persia, Parliamentary Paper.

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Abdulla, Nejat; *İmparatorluk, Sınır ve Aşiret*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.
 Algar, Hamid; *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2012.
 Ateş, Sabri; "*Millet ve Halife Yolunda Şeyh Ubeydullahê Nehri İsyanı*", *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı: 8, yıl: 2013.
 Averyanov, P.İ.; *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19.Yüzyıl)*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.
 Celil, Celile; *1880 Kürt Ayaklanması*, Pêrî Yayınları, İstanbul, 1998.
 Curzon, George N.; *Persia And The Persian Question, Vol I*,

- Longmans, Green and Co, Londra, 1892.
- Duagü, Seyid İslam; *Mesnevi Şeyh Ubeydullah Nehri*, Tuhfetul Ehab, Urmiye, 1999.
- GAZİ AHMET MUHTARPAŞA, *Anılar 2, Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Halfin, 19. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler, Koral Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008.
- Jwaideh, Wadie; *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2012.
- McDowall, David; *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004
- MEHMED ÂRİF BEY, *Başımıza Gelenler*, İz Yayıncılık, 3. baskı, İstanbul, 2009.
- Özoğlu, Hakan; *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 2009.
- Peşeng, Remzi; *Dördüncü Bakış*, Hivda İletişim, İstanbul, 2011.
- Speer, Robert E.; *The Foreign Doctor*, Fleming H. Revell Şirketi, New York, 1911.
- Şeyh Abdurrahman-ı Tâhî, *Mektuplar*, Sey-Tac Yay., İstanbul, 2007.
- Şimşir, Bilal N.; *Kürtçülük*, Bilgi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2009.

- Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülâzım Adil Efendi, Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1926, s. 183.
- 24 BOA, *İ. MMS*, 3/117, 9 Rebiyülevvel 1271 (30 Kasım 1854).
- 25 BOA, *İ. DH (İrade Dabiliye)*, 317/20474, 5 Cemaziyülâhır 1271 (23 Şubat 1855).
- 26 PRO FO, 195/394, *Bel. No: 4*, p. 313-317, 13 Mart 1855.
- 27 BOA, *İ. MMS*, 6/240, 7 Receb 1272 (14 Mart 1856)
- 28 PRO FO, 78/1077, Extract.
- 29 BOA, *İ. MVL 353/15435*, 19 Cemaziyülâhır 1271 (9 Mart 1855); 26 Cemaziyülâhır 1271 (16 Mart 1855).
- 30 BOA, *İ. MMS*, 4/135, 19 Rebiyülâhır 1271 (9 Ocak 1855).
- 31 BOA, *İ. MMS*, 6/240, 21 Zilhicce 1271 (4 Eylül 1855).
- 32 BOA, *İ. MVL 353/15435*, 18 Receb 1272 (25 Mart 1856); Rear-Admiral Sir Adolphus Slade (Mushaver Pasha), *Turkey and the Crimean War/ A Narrative of Historical Events*, London: Smith, Elder and Co., 1867, s. 423.
- 33 BOA, *İ. MVL 98/17346*, Gurre-i Receb 1272 (8-18 Mart 1856).
- 34 BOA, *İ. MVL 98/17346*, 25 Ramazan 1274 (9 Mayıs 1858).
- 35 BOA, *İ. MVL 98/17346*, 26 Şaban 1274 (11 Nisan 1858)
- 36 BOA, *İ. MVL 98/17346*, 9 Zilhicce 1274 (21 Temmuz 1858)
- 37 Bkz. Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, İstanbul: Doz Yayıncılık, 2007, s. 319-320; Candan Badem "Kırım Savaşları Sırasında İsyanlar ve Asayiş Sorunları (1853-1856)", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Anlaşması (1853-1856)*, 22-23 Mayıs 2006, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, s. 297-298; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, III, Yay. Haz. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 844.

X. Sultan'ın Emrinde Şah'a Karşı Bir Şeyh: Şeyh Ubeydullah Nehri ve 1880 Ayaklanması

Ahmet DENİZ

- 1 Seyid İslam Duagü, *Mesnevi Şeyh Ubeydullah Nehri, Tuhfetul Ehbab*, Urmiye, 1999, s. 107.
- 2 Nejat Abdulla, *İmparatorluk, Sınır ve Aşiret*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 250.

- 3 Mehmed Ârif Bey, *Başımıza Gelenler*, İz Yayıncılık, 3.baskı, İstanbul, 2009, s. 701.
- 4 P.İ.Averyanov, *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19.Yüzyıl)*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 144.
- 5 Halfin, *19.Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2008, s. 90.
- 6 Averyanov, *a.g.e.*, s. 145.
- 7 Mehmed Ârif Bey, *a.g.e.*, s. 239.
- 8 Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2, Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 9.
- 9 Mehmed Ârif Bey, *a.g.e.*, s. 240.
- 10 Halfin, *a.g.e.*, s. 94.
- 11 Halfin, *a.g.e.*, s. 95; İslam Duagü, *a.g.e.*, s. 112.
- 12 Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s. 9.
- 13 Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük*, Bilgi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s. 184.
- 14 Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s. 113.
- 15 Bilal N.Şimşir, *a.g.e.*, s.181.
- 16 Halfin, *a.g.e.*, s. 96.
- 17 Bilal N.Şimşir, *a.g.e.*, s. 185.
- 18 Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s. 234.
- 19 Mehmed Arif Bey, *a.g.e.*, s. 704.
- 20 Mehmed Arif Bey, *a.g.e.*, s. 705.
- 21 Mehmed Arif Bey, *a.g.e.*, s. 705.
- 22 Nejat Abdulla, *a.g.e.*, s. 265.
- 23 Turkey No.4 *Correspondence Respecting The Condition of The Populations in Asia Minor and Syria (Parliamentary Paper)*, Belge No.34/2 (İngiliz Arşiv Metinlerini İçeren Parliamentary Paper için bundan sonra Turkey No.4 kısaltılması kullanılmıştır).
- 24 Turkey No.4, Belge No. 49/1.
- 25 Turkey No.4, Belge No. 41
- 26 BOA, Y.A.HUS. 32/162.
- 27 Turkey No.4, Belge No.49/3.
- 28 BOA, İ.D.H 3011.
- 29 BOA, İ.D.H 64458/9.
- 30 BOA, İ.D.H 3011.
- 31 Halfin, *a.g.e.*, s.102.

- 32 *Turkey No.4*, Belge No.49/3.
- 33 *Turkey No.4*, Belge No.73.
- 34 BOA, YPRK.ASK., 14/7.
- 35 Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2012, s. 182.
- 36 BOA, İ.D.H 64557/7.
- 37 BOA, İ.D.H 875/69844.
- 38 George N. Curzon, *Persia And The Persian Question*, Vol I, Longmans, Green and Co, Londra, 1892, s.551.
- 39 BOA. YPRK.TKM, 4/10, Aktaran : Remzi Peşeng, *Dördüncü Bakış*, Hivda İletişim, İstanbul, 2011, s.224-229.
- 40 *Turkey No.5*, Correspondence Respecting The Kurdish Invasion of Persia, Parliamentary Paper, Belge No.8/4 (Bundan sonraki dipnotlarda *Turkey No. 5* kısaltması kullanılmıştır).
- 41 *Turkey No.5*, Belge No. 61.
- 42 Celile Celil, *1880 Kürt Ayaklanması*, Pêri Yayınları, İstanbul, 1998, s. 92; *Turkey No.5*, Belge No.61/2; S.G.Wilson, *Persian Life And Customs*, Fleming H.Revell Şirketi, New York, 1895, s. 109.
- 43 S.G. Wilson, *a.g.e.*, s. 110.
- 44 George N. Curzon, *a.g.e.*, s.553.
- 45 *Turkey No.5*, Belge No. 4.
- 46 *Turkey No.5*, Belge No.7.
- 47 *Turkey No.5*, Belge No. 8.
- 48 *Turkey No.5*, Belge No.28.
- 49 *Turkey No.5*, Belge No. 6.
- 50 David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayınları, 2004, İstanbul, s. 95.
- 51 *Turkey No.5*, Belge No.6.
- 52 *Turkey No.5*, Belge No. 7.
- 53 *Turkey No.5*, Belge No: 40/1.
- 54 *Turkey No.5*, Belge No.61/3.
- 55 Hakan Özoglu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, 2.Basım, 2009, İstanbul, s.99
- 56 McDowall, *a.g.e.*, s. 92.
- 57 BOA, YA-Hus, 167/42.
- 58 Şeyh Abdurrahman-ı Tâhî, *Mektuplar*, Sey-Tac Yay., İstanbul, 2007, s. 61.

- 59 Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2012, s. 48.
- 60 *Turkey No.5*, Belge No.60/3.
- 61 *Turkey No.5*, Belge No.1.
- 62 *Turkey No.5*, Belge No.61/1.
- 63 BOA, Y.PRK.EŞA. 71/2.
- 64 Sabri Ateş, "Millet ve Halife Yolunda Şeyh Ubeydullahê Nehrî İsyanı", *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı:8, yıl:2013, s. 14.
- 65 Sabri Ateş, *a.g.m.*, s. 14.
- 66 Curzon, *a.g.e.*, s. 553.
- 67 McDowall, *a.g.e.*, s. 90.
- 68 Robert E. Speer, *The Foreign Doctor*, Fleming H. Revell Şirketi, New York, 1911, s. 84.
- 69 Remzi Peşeng, *a.g.e.*, s.227-228.
- 70 *Turkey No.5*, Belge No. 56.
- 71 *Turkey No.5*, Belge No. 17.
- 72 Robert E. Speer, *a.g.e.*, s. 85.
- 73 Robert E. Speer, *a.g.e.*, s. 88.
- 74 Robert E. Speer, *a.g.e.*, s. 90.
- 75 *Turkey No.5*, Belge No. 56/1.
- 76 *Turkey No.5*, Belge No. 21.
- 77 *Turkey No.5*, Belge No. 31.
- 78 *Turkey No.5*, Belge No. 52.
- 79 *Turkey No.5*, Belge No. 80/1.
- 80 *Turkey No.5*, Belge No. 86/2.
- 81 Robert E. Speer, *a.g.e.*, s. 97.
- 82 *Turkey No.5*, Belge No.74/7.
- 83 Robert E. Speer, *a.g.e.*, s.101.
- 84 BOA, Y.A.HUS., 15/167.
- 85 Abdurrahman Tâhî, *a.g.e.*, s. 138.
- 86 S.G.Wilson, *a.g.e.*, s.118.
- 87 S.G.Wilson, *a.g.e.*, s.119.
- 88 BOA, Y.PRK.UM, 18/39.
- 89 S.G. Wilson, *a.g.e.*, s.122.
- 90 BOA, Y.PRK.BŞK. 99/7.
- 91 BOA., Y.PRK.ASK 22/14.